

10 let Institutu paměti národa

ŁUKASZ KAMIŃSKI

V roce 2000 započalo budování Institutu paměti národa (Instytut Pamięci Narodowej – IPN). V průběhu 10 let se IPN stal jednou z nejdůležitějších institucí zabývajících se komunismem a nacismem a také jejich oběťmi.

V prvních letech po pádu komunistického systému si polští politici byli vědomi, že existují důležitější problémy než popis totalitní diktatury a vyrovnávání se s tímto obdobím. Symbolem tohoto jevu bylo vítězství postkomunistického kandidáta Aleksandra Kwaśniewského v prezidentských volbách v roce 1995. S heslem „Zvolme budoucnost“ porazil předáka Solidarity Lecha Wałęsu.

Teprve šok, který nastal po návratu postkomunistů k moci (v roce 1993 zvítězili také v parlamentních volbách), dal politikům z řad bývalé opozice najevo, jak rychle se zapomíná na období komunistické diktatury. Po vítězství postsolidaritních stran ve volbách v roce 1997 začaly přípravy na založení instituce, jejímž úkolem mělo být tento stav změnit.

Zákon o ustanovení Institutu paměti národa – Komise pro vyšetřování zločinů proti polskému národu prezident Kwaśniewski vetoval. Cenou za vytvoření koalice, která prezidentské veto zamítla, bylo oslabení nezávislosti IPN. Novela zákona přinesla mj. kratší funkční období pro vedoucí činitele ústavu. Na tři pětiny se také zvýšil poměr hlasů nezbytných pro volbu ředitele, což v konečném důsledku oddálilo jeho jmenování o více než rok – žádný z kandidátů totiž nezískal potřebné množství hlasů.

Ke zvolení ředitele došlo teprve v červnu 2000. Stal se jím právník prof. Leon Kieres, senátor z Wrocławu. Nastal závod s časem, neboť do konce roku musely být vybudovány základy nové instituce. Rychle byli přijati noví pracovníci a pronajaty budovy pro prozatímní sídlo. IPN měl původně tři základní složky. První

byla Hlavní komise pro vyšetřování zločinů proti polskému národu, která navazovala na činnost komise, jež existovala ještě před rokem 1989. Po pádu komunismu se kromě vyšetřování nacistických zločinů začala zabývat také postihováním zločinů sovětských okupantů a polských komunistů v době stalinismu. Od roku 2000 se komise věnuje zkoumání zločinů válečných, nacistických, namířených proti míru i proti lidstvu, a také komunistických zločinů spáchaných na polských občanech. V případech posledně jmenovaných se prodloužila promlčecí lhůta. Většina vyšetřovaných kauz byla zastavena kvůli úmrtí pachatelů nebo pro nedostatek důkazů, ale nadále se na nich pracuje a shromážděný materiál se v budoucnu stane cenným historickým pramenem. Kromě tisíců zastavených případů se u 279 kauz podařilo předat soudním institucím obžaloby týkající se 438 osob, z nichž bylo do této doby odsouzeno 120. Zejména u žalob ve věcech tzv. soudních zločinů se setkáváme se značnou nevolí ze strany justičních orgánů. Žádný ze soudců či prokurátorů, kteří v rámci politických procesů protiprávně soudili nevinné lidi, dosud nebyl odsouzen.

Další složkou IPN je Kancelář zpřístupňování a archivace dokumentů. K jejím základním úkolům patřilo převzetí archivních materiálů od bezpečnostních orgánů, soudů, prokuratur a některých dalších institucí. Do konce roku 2010 bylo shromážděno a zpřístupněno 89 000 metrů běžných spisů. Určitá část materiálů (několik set metrů), která tvoří tzv. vyhrazenou sbírku, je i přesto nadále nepřístupná. Postupně však jsou

po dohodě s příslušnými tajnými službami další materiály přeřazovány do přístupných sbírek.

Kancelář veřejného vzdělávání se brzy stala „vlajkovou lodí“ IPN. K jejím hlavním úkolům patří zkoumání nejnovějších dějin Polska, zejména odporu proti okupantům a komunistům, a také represivního systému, dále organizování vědeckých konferencí, činnost vzdělávací a publikační.

Díky novele zákona vzniklo v roce 2007 další oddělení, Lustrační kancelář. Zaměstnává prokurátory, kteří ověřují pravost osvědčení, jež předkládají osoby vykonávající určité veřejné funkce. Navíc zveřejňuje na internetových stránkách čtyři katalogy: příslušníků bezpečnostního aparátu, funkcionářů komunistické strany, prověřovaných osob a osob ve veřejných funkcích (tento katalog obsahuje informace o materiálech týkajících se těchto osob a uchovávaných v archivech IPN).

Kromě varšavského ústředí má Institut 11 oddělení a 7 delegatur, což umožňuje širokou paletu činností, zejména v oblasti vědeckého bádání a vzdělávání.

Již rok po svém vzniku musel IPN čelit první vážné výzvě. Polskem tehdy otrásala kauza Jedwabne. Jedwabne je malé městečko, v němž se v roce 1941 skupina Poláků inspirovaná německým přístupem podílela na bestiální vraždě místních Židů. Institut zahájil v této záležitosti vyšetřování a široký vědecký výzkum, jehož výsledkem byl obsáhlý sborník studií včetně výběru nejdůležitějších pramenů. Úloha, kterou v této záležitosti sehrál IPN, zabránila jeho zrušení, přestože se v té době chopi-

DR. ŁUKASZ KAMIŃSKI

Pracuje jako zástupce ředitele Kanceláře pro vzdělávání veřejnosti Ústavu paměti národa ve Varšavě a vědecký pracovník Historického ústavu Vratislavské univerzity. Je členem redakce půlročníku *Pamięć i Sprawiedliwość*, členem redakční rady *Soudobých dějin* a také členem redakční rady měsíčníku *Biuletyn Instytutu Pamięi Narodowej*. Zabývá se soudobými dějinami, především poválečnými dějinami Polska, polsko-československými vztahy, dějinami komunismu, odboje a bezpečnostního aparátu. Je autorem mnoha historických studií, např. monografie *Polacy wobec nowej rzeczywistości* (Toruń 2000). Je rovněž editorem a spolueditorem řady sborníků a edic dokumentů, např. *Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference* (Praha 2006, spolu s Petrem Blažkem a Rudolfem Vévodou) nebo nejnověji: *Kryptonim „Pegaz”. Służba Bezpieczeństwa wobec Towarzystwa Kursów Naukowych 1978–1980* (Warszawa 2008, spolu s Grzegorzem Waligórou).

li moci postkomunisté. Institut si také získal značnou důvěru společnosti, která však v průběhu dalších let kolísala, zejména poté, co se prokázala spolupráce známých osobností s komunistickou Státní bezpečností (Służba Bezpieczeństwa).

Kauza dominikánského mnicha Konrada Hejma¹ pohřbila naděje dosavadního ředitele prof. Leona Kierese na další zvolení. Kolegium IPN se rozhodlo pro dr. hab. Janusze Kurtyku, dosavadního ředitele krakovské pobočky. Funkční období prvního ředitele probíhalo ve znamení budování struktur, vytváření pracovního týmu, stavebních úprav a rozsáhlého stěhování spisů. Neznamená to však, že byla pomínuta meritorní stránka činnosti. Již během roku 2000 byly publikovány dvě knihy, uspořádána konference a velká výstava připomínající události z prosince 1970². Byly nastartovány práce na monumentálním *Atlasu polského podzemí v boji za suverenitu 1944–1956*, vydaném v roce 2007. Od roku 2001 vychází populárněvědecký měsíčník *Bulletin IPN* (dosud 121 čísel), vědecká půlročenka *Pamięć a sprawiedliwość* (16 čísel) a od roku 2004 časopis *Represivní aparát v Polské lidové republice 1944–1989* (7 čísel).

Vědecká, vzdělávací a publikační činnost se podstatně rozšířila v době, kdy IPN vedl Janusz Kurtyka, a to díky jeho nezměrné aktivitě a odhodlanosti, výrazně se zlepšila také finanční situace. Během Kurtykova funkčního období vyšla většina ze 700 knih z produkce IPN, připravena byla rovněž podstatná část z více než 250 výstav. V průběhu prvních pěti let byla hlavním tématem v rámci bádání IPN otázka podzemí bojujícího za suverenitu³, v dalších letech

převažovala problematika opozice 70. a 80. let. Výsledkem tohoto bádání byla několikasvazková syntéza dějin Solidarity. Každoročně se podařilo uspořádat několik desítek vědeckých konferencí. Významně se rozvíjela vzdělávací činnost, školy byly zásobovány *Vzdělávacími soubory*⁴, významnými pomůckami pro učitele. IPN připravil a uvedl internetové portály, které multimediální formou prezentují nejdůležitější události dějin Polska z let 1939–1989. Dále vydává stolní vzdělávací hry – dosud se objevily čtyři, z nichž poslední s názvem *Fronta*, která čerpá z každodenního života v Polsku 80. let, se stala mezinárodním hitem.

Činnost IPN se stala předmětem útoků některých médií i politiků. Největší bouři vyvolalo v roce 2008 vydání knihy Sławomira Cenckiewicze a Piotra Gontarczyka, která popisovala epizodu spolupráce Lecha Wałęsy se Státní bezpečností a jeho pozdější snahu celou záležitost utulit. Tyto útoky, jimž byl IPN tehdy vystaven, ukončilo začátkem dubna 2010 schválení novelizované verze zákona o IPN parlamentem. Novela přinesla změny ve způsobu volby vedení Institutu a oslabilo pozici samotného ředitele. Několik dní poté zahynul během smolenské katastrofy ředitel IPN prof. Janusz Kurtyka a také smrt prezidenta Lecha Kaczyńskiego znemožnila tento zákon vetovat.

Volba Rady, která zaujala místo dosavadního Kolegia, trvala téměř rok. V tuto chvíli je nejdůležitějším úkolem Rady výběr nového ředitele. Ten bude muset čelit složitým výzvám a vyvést Institut z marasmu posledních měsíců.

Přeložila Dorota Müllerová

- 1 V roce 2005 Leon Kierese se souhlasem Kolegia IPN prohlásil, že Konrad Hejmo byl v 70. a 80. letech informátorem SB. Krátce nato vydal IPN knihu s materiály také o tomto případu. Konrad Hejmo to však popřel a tvrdil, že nebyl vědomým agentem. Na jeho obhajobu se postavily i další známé osobnosti, zejména duchovní, které po studiu Hejmových svazků prohlásily, že rozhodně nebyl vědomým spolupracovníkem (pozn. překl.).
- 2 V prosinci 1970 vyhlásila vláda drastické zvýšení cen potravin, což vyvolalo bouřlivé protesty dělníků, zejména na pobřeží. Protesty byly krvavě potlačeny (pozn. překl.).
- 3 Hnutí odporu proti německým okupantům v době 2. světové války a v poválečném období (cca do roku 1956) proti komunistům a sovětské nadvládě (pozn. překl.).
- 4 Polsky *Teki Edukacyjne* – složky s materiály (mnohdy včetně CD), které zřetelnou a přístupnou formou vysvětlují určitá témata a problémy z nejnovějších dějin pro učitele i samotné žáky (pozn. překl.).